

В'ЯЗОВЧЕНКО О. В.,

аспірант кафедри кримінального
процесу та криміналістики

(Університет державної фіскальної
служби України)

УДК 343.1

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ В ПОРЯДКУ НАДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УХИЛЕНЬ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ: СУТНІСТЬ, ВИДИ, ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена дослідженню специфіки проведення процесуальних дій в порядку надання міжнародної правової допомоги під час розслідування ухилень від сплати податків транснаціонального характеру. Визначено процесуальні дії, які проводяться під час розслідування транснаціональних податкових злочинів. Розкрито сутність та особливості їх проведення.

***Ключові слова:** міжнародне співробітництво, міжнародна правова допомога, процесуальні дії, ухилення від сплати податків, транснаціональний характер, розслідування.*

Статья посвящена исследованию специфики проведения процессуальных действий в порядке оказания международной правовой помощи при расследовании уклонений от уплаты налогов транснационального характера. Определены процессуальные действия, которые проводятся при расследовании транснациональных налоговых преступлений. Раскрыта сущность и особенности их проведения.

***Ключевые слова:** международное сотрудничество, международная правовая помощь, процессуальные действия, уклонение от уплаты налогов, транснациональный характер, расследования.*

The article is devoted to the investigation of the specifics of conducting procedural actions in the procedure of providing international legal assistance in the investigation of tax evasion from a transnational nature. Procedural actions, which are carried out during investigation of transnational tax crimes, are determined. The essence and peculiarities of their conduct are revealed.

***Key words:** international cooperation, international legal assistance, procedural actions, tax evasion, transnational nature, investigation.*

Вступ. Здійснення міжнародного співробітництва під час розслідування ухилень від сплати податків має вагоме значення, тому що сьогодні податкова злочинність набуває все більш транснаціональний характер і успішна боротьба з нею не завжди можлива зусиллями однієї країни. Важлива роль у цій діяльності належить процесуальним діям у порядку надання міжнародної правової допомоги. Однак у процесі глобалізації, який характеризується високими темпами зближення і гармонізації кримінального процесу країн світу, не завжди однаково розуміється сутність та специфіка процесуальних дій у сучасних системах права, зокрема під час розслідування транснаціональних податкових злочинів.

Проблематиці міжнародної правової допомоги під час розслідування злочинів приділяли увагу такі науковці, як Ю.П. Аленін, А.Б. Антонюк, О.І. Виноградова, Т.С. Гавриш,

І.В. Лєшукова, В.В. Лисенко, О.М. Ляшук, А.Г. Маланюк, Ю.В. Оніщик, П.В. Цимбал, Ю.М. Черноус та ін. Однак у вітчизняній науковій літературі питання сутності, видів та особливостей проведення процесуальних дій у порядку надання міжнародної правової допомоги під час розслідування ухилень від сплати податків транснаціонального характеру ще не набули ґрунтового та комплексного характеру.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування специфіки проведення процесуальних дій у порядку надання міжнародної правової допомоги під час розслідування ухилень від сплати податків транснаціонального характеру.

Результати дослідження. Норми міжнародного та українського кримінального процесуального законодавства не містять визначення поняття «процесуальні дії».

На думку Л.М. Лобойко і А.П. Черненко, кримінальна процесуальна дія – це дія, що проводиться виключно уповноваженими органами у чітко визначених межах кримінального процесуального закону, спрямована на досягнення мети кримінального провадження, а результат якої має самостійне юридичне значення [1, с. 208-219]. Натомість Ю.М. Черноус тлумачить категорію «процесуальні дії» як усі передбачені кримінальним процесуальним законодавством заходи, спрямовані на досягнення мети кримінального провадження, містять слідчі дії, що виконують функції збирання, дослідження, оцінювання й використання доказів; розшукові заходи; організаційні заходи, спрямовані на забезпечення проведення процесуальних, слідчих і розшукових дій; дії, які вчиняються судовими органами на всіх стадіях кримінального провадження [12, с. 7-8]. Отже, процесуальні дії – це усі передбачені кримінальним процесуальним законодавством заходи, спрямовані на досягнення мети кримінального провадження.

Найбільш чітко відображає специфіку процесуальних дій у порядку надання міжнародної правової допомоги їх класифікація на дії: 1) передбачені міжнародними договорами; 2) передбачені як міжнародними договорами, так і внутрішнім кримінальним процесуальним законодавством; 3) передбачені тільки внутрішнім кримінальним процесуальним законодавством [3, с. 28]. Водночас необхідно зазначити, що коло процесуальних дій, що можуть бути проведені на запит компетентного органу іноземної держави, звужується чи розширюється залежно від досягнутих домовленостей між країнами під час укладення конкретного міжнародного договору про взаємну допомогу в кримінальних справах.

Так, у ст. 1 Договору між Україною та Канадою про взаємодопомогу в кримінальних справах від 23 вересня 1996 року зазначено, що правова допомога надається стосовно виконання таких процесуальних дій: визначення місцезнаходження осіб і предметів та їх ідентифікації; вручення документів, зокрема таких, у яких міститься запит про виклик осіб; надання інформації, документів, зокрема про судимість, інших записів, судових документів та інших офіційних документів; тимчасове передання рухомого майна, зокрема речових доказів; одержання доказів, показань, заяв або пояснень осіб; обшук та накладення арешту на майно; надання можливості затриманим та іншим особам давати свідчення, представляти докази або надавати іншу допомогу в розслідуванні; вживання заходів щодо визначення місцезнаходження, арешту, конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом [4]. Водночас у ст. 2 Договору між Україною та Республікою Панама про взаємну правову допомогу в кримінальних справах від 4 листопада 2003 року передбачено такі процесуальні дії: допит, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених та підсудних, свідків та експертів; проведення експертиз, огляду; передання речових доказів; вручення та пересилання на прохання іншої сторони інформації про судимості [5].

Неоднозначний перелік процесуальних дій міститься у ч. 2 ст. 1 Типового договору про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя, а саме: отримання показань свідків і заяв від окремих осіб; сприяння в наданні затриманих або інших осіб для надання показань або допомоги в проведенні розслідувань; надання судових документів; проведення розшуків і арештів майна; огляд об'єктів та місцевості; надання інформації і речових доказів; надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, зокрема банківських, фінансових, юридичних і ділових документів [6]. Відсутній чіткий перелік

процесуальних дій і в Європейській конвенції про взаємну правову допомогу в кримінальних справах від 20 квітня 1959 року. Аналіз статей цієї Конвенції дозволяє виокремити такі види процесуальних дій: передання речей, матеріалів судової справи і документів чи надання інформації щодо них; вручення документів і розпоряджень; тимчасове передання особи, яка утримується під вартою, для давання показань у справі; розгляд повідомлень про злочини; обмін інформацією щодо судових вироків; проведення обшуків; накладення арешту на майно; проведення досудового слідства у справі [7].

Так чи інакше, слід констатувати, що в міжнародних договорах про взаємну правову допомогу в кримінальних справах все-таки немає єдиного підходу щодо видів процесуальних дій, які можуть бути проведені під час розслідування злочинів транснаціонального характеру. Варто також зазначити, що лише деякі міжнародно-правові акти враховують специфіку розслідування транснаціональних податкових злочинів. У ч. 4 ст. 1 Договору між Україною та Канадою про взаємодопомогу в кримінальних справах від 23 вересня 1996 року встановлено, що кримінальні справи також включатимуть розслідування чи судовий розгляд стосовно злочинів у сфері оподаткування, мита, митних зборів та у сфері міжнародних переміщень капіталу та виплат [4]. Аналогічне формулювання міститься в ч. 1 ст. 2 Договору між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах від 3 жовтня 2002 року [8]. Про надання правової допомоги у справах про ухилення від сплати податків йдеться і в Європейській конвенції про взаємну правову допомогу в кримінальних справах від 20 квітня 1959 року [9].

Виконання процесуальних дій, не визначених у міжнародному договорі про взаємну правову допомогу в кримінальних справах або за відсутності такого договору, залежить від позиції внутрішньодержавного законодавства. Необхідно зазначити, що згідно з ч. 1 ст. 561 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України на території України з метою виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги можуть бути проведені будь-які процесуальні дії, передбачені цим Кодексом або міжнародним договором [10]. Україна взяла на себе зобов'язання виконувати всі процесуальні дії, передбачені КПК України та міжнародними договорами, за винятком тих положень, які України залишила за собою право не приймати [11, с. 295]. Винятки щодо надання міжнародної правової допомоги визначено у ст. 557 КПК України [10].

Питанням міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій присвячена Глава 43 КПК України. Аналіз її положень дозволяє виділити такі процесуальні дії: вручення документів (ст. 564 КПК України); тимчасове передання (ст. 565 КПК України); виклик особи, яка перебуває за межами України (ст. 566 КПК України); допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції (ст. 567 КПК України); розшук, арешт і конфіскація майна (ст. 568 КПК України); контрольована поставка (ст. 569 КПК України); прикордонне переслідування (ст. 570 КПК України). Водночас слід зауважити, що в порядку надання міжнародної правової допомоги можуть бути також проведені такі процесуальні дії, як тимчасовий доступ до речей і документів; обшук; експертиза; допит; пред'явлення особи, речей для впізнання; огляд тощо. Іншими словами, в порядку надання міжнародної правової допомоги під час розслідування ухилень від сплати податків транснаціонального характеру можуть бути проведені будь-які процесуальні дії, передбачені КПК України або міжнародним договором.

Специфіка розслідування ухилень від сплати податків полягає в тому, що сам факт наявності цих кримінальних правопорушень відображається тільки в документах: фінансових, бухгалтерських, податкових тощо. Якщо цього не відображено, то склад злочину відсутній. Тому документи є основними носіями інформації про вчинення ухилень від сплати податків і тільки вони містять основну «слідову картину» вчиненого злочину. Водночас зовнішніх ознак вчинення ухилення від сплати податків ці документи безпосередньо не містять. Ці ознаки знаходяться в змісті документів у вигляді перекручувань або фальсифікацій. Це два основні способи внесення інтелектуальних змін до документів, два види їх підро-

блення стосовно ухилень від сплати податків. Сліди перекручувань або фальсифікацій потрібно шукати в документах, що містять результати фінансово-господарської діяльності і обчислення податків [12, с. 254-255].

З огляду на вищевикладене, до процесуальних дій під час розслідування ухилень від сплати податків транснаціонального характеру доцільно зарахувати такі: обшук; огляд; допит, зокрема шляхом проведення відео- або телефонної конференції; експертиза; вручення документів; виклик особи, яка перебуває за межами України; розшук, арешт і конфіскація майна; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; пред'явлення особи, речей для впізнання. Зауважимо, що це орієнтовний перелік процесуальних дій. Які саме будуть проведені, залежатиме від конкретних обставин кримінального провадження за фактом ухилення від сплати податків. Водночас слід зазначити, що обшук, огляд, допит – це найбільш типові процесуальні дії, які проводяться під час розслідування транснаціональних податкових злочинів.

При отриманні міжнародної правової допомоги під час розслідування ухилень від сплати податків транснаціонального характеру необхідно також враховувати особливості застосування норм законодавства іноземних держав при виконанні запитів щодо проведення процесуальних дій. За загальним правилом, зафіксованим міжнародними договорами, при виконанні запитів про надання міжнародної правової допомоги запитувана держава проводить процесуальні дії згідно з вимогами свого національного законодавства. Наприклад, згідно зі ст. 3 Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах від 20 квітня 1959 року запитувана сторона виконує в передбачений законодавством спосіб будь-які судові доручення, які стосуються кримінальної справи і надсилаються їй судовою владою запитуючої сторони [7]. Водночас низка міжнародних договорів передбачає можливість застосування процесуальних норм запитуючої країни при виконанні запитів про міжнародну правову допомогу.

Зокрема ст. 9 Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року встановлено, що міжнародна правова допомога надається в межах і відповідно до внутрішнього законодавства запитуваної Сторони згідно з визначеними у проханні процедурами, якщо вони не суперечать її внутрішньому законодавству [13]. У ст. 8 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року передбачено, що запитувана установа при виконанні доручення може застосовувати процесуальні норми запитуючої договірної сторони, якщо тільки вони не суперечать законодавству запитуваної договірної сторони [14]. Аналогічні норми містяться в багатьох двосторонніх договорах України (наприклад, ст. 7 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини в цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року, ст. 8 Договору між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини в цивільних та кримінальних справах від 15 лютого 1995 року).

Водночас слід мати на увазі, що в деяких міжнародних договорах не передбачено можливості застосування норм законодавства запитуючої Сторони при наданні правової допомоги у кримінальних справах. Наприклад, у ч. 1 ст. 12 Договору між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах від 31 жовтня 1992 року зазначено, що запитувана установа застосовує законодавство своєї держави [15].

Для застосування норм українського кримінального процесуального законодавства, під час проведення процесуальних дій за кордоном, передусім, у запиті про надання міжнародної правової допомоги слід зазначити про необхідність застосування норм законодавства України. Також потрібно в запиті чітко описати процедуру, передбачену нашим законодавством, із роз'ясненням усіх термінів. До запиту в обов'язковому порядку долучається належним чином засвідчений витяг відповідних статей КПК України, які встановлюють проведення запитуваних дій. Якщо для виконання запиту компетентного органу іноземної держави необхідно провести процесуальну дію, виконання якої в Україні можливе лише з дозволу

прокурора або суду, така дія здійснюється лише за умови отримання відповідного дозволу в порядку, передбаченому КПК України (ч. 1 ст. 562 КПК України).

Можливість виконання на території України іноземного запиту із застосуванням законодавства запитуючої держави передбачена ч. 4 ст. 4, п. 2 ч. 1 ст. 558 КПК України. Підставою для виконання запиту із застосуванням законодавства іноземної держави є відповідне прохання його ініціатора. Водночас виконання запитуваних процесуальних дій із застосуванням законодавства іноземної держави можна здійснити тільки тоді, коли це не суперечитиме чинному законодавству України.

Згідно з ч. 2 ст. 562 КПК України, якщо при зверненні по допомогу в іноземній державі необхідно виконати процесуальну дію, для проведення якої в Україні потрібен дозвіл прокурора або суду, така процесуальна дія може запитуватися лише після надання відповідного дозволу прокурором або судом у порядку, встановленому цим Кодексом. При цьому належно засвідчена копія такого дозволу долучається до матеріалів запиту. Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 552 КПК України до запиту про проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається судом згідно з КПК України, додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах.

Дотримання зазначених вимог є обов'язковим. Здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду (наприклад, обшук, проникнення до житла чи іншого володіння особи, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна, негласні слідчі (розшукові) дії тощо), без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов не відбувається. Це спричинить визнання недопустимими усіх доказів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій, для вчинення яких в Україні вимагається спеціальний дозвіл чи санкція, навіть якщо в запитуваній країні такий дозвіл не вимагається або був отриманий згідно з чинним законодавством запитуваної країни.

Незважаючи на те, що процесуальні дії вчиняються в межах надання міжнародної правової допомоги, якщо вона потребує спеціального дозволу суду або прокуратури, такий дозвіл необхідно отримувати в загальному порядку. В усіх перелічених вище випадках до запиту потрібно долучати процесуальне рішення судді, суду чи прокурора.

Висновки. Процесуальні дії в порядку надання міжнародної правової допомоги під час розслідування ухилень від сплати податків транснаціонального характеру регламентуються як нормами міжнародного, так і національного кримінального процесуального законодавства. До основних проблем проведення процесуальних дій у порядку надання міжнародної правової допомоги під час розслідування транснаціональних податкових злочинів належать такі: відсутність єдиного підходу при їх проведенні; в деяких двосторонніх міжнародних договорах не передбачено можливості застосування норм законодавства запитуючої сторони при їх проведенні; не всі двосторонні міжнародні договори враховують специфіку розслідування транснаціональних податкових злочинів. У зв'язку з цим, порядок проведення процесуальних дій у порядку надання міжнародної правової допомоги під час розслідування ухилень від сплати податків транснаціонального характеру потребує певного вдосконалення з метою врахування специфіки розслідування податкових злочинів.

Список використаних джерел:

1. Лобойко Л.М., Черненко А.П. Поняття кримінально-процесуальної дії. Вісник Запорізького юридичного інституту. 2004. Вип. 1(26). С. 208–219.
2. Чорноус Ю.М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 17 с.
3. Бастрыкин А.И. Взаимодействие советского уголовно-процессуального и международного права. Ленинград: Изд-во ЛГУ имени А.А. Жданова, 1986. 136 с.
4. Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах від 23 вересня 1996 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/124_003.

5. Договір між Україною та Республікою Панама про взаємну правову допомогу в кримінальних справах від 4 листопада 2003 року. ЛГУ имени А. Жданова: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/591_007.

6. Типовий договір про взаємну допомогу у галузі кримінального правосуддя: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/117 від 14 грудня 1990 року. [ЛГУ имени А. Жданова: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_833.

7. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_036.

8. Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах від 3 жовтня 2002 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/356_012.

9. Додатковий Протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 17 березня 1978 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_037.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. Голос України. 2012. № 90-91(5340-5341). С. 9-49.

11. Оніщик Ю.В. Міжнародне співробітництво у боротьбі з фінансовими правопорушеннями: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2016. 422 с.

12. Оніщик Ю.В. Матеріальні сліди під час розслідування ухиленнь від сплати податків. Науковий вісник Ужгородського Національного університету. 2014. Вип. 26. С. 253–256.

13. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_029.

14. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009.

15. Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах від 31 жовтня 1992 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156_014.

КУЧИНСЬКА О. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

ІВАНОВ М. С.,
аспірант кафедри правосуддя
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.13

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОНЯТТЯ І СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ

Статтю присвячено висвітленню ролі механізму забезпечення прав людини в кримінальному провадженні. Автори досліджують зміст і форму механізму забезпечення прав людини в кримінальному провадженні та місце такого механізму серед інших юридичних механізмів.

Ключові слова: механізм забезпечення прав людини, механізм захисту прав людини, механізм реалізації прав людини, кримінальний процес, права людини.

